

ros aspektusa is van, s talán épp ez utóbbi kapcsolódik leginkább kritikusai gyakorlatához: a paródiák, a hibákat kipellengérező tanköltemények. A másikat a zeneiségnek (főleg a vers fogantatásában fontos) elve, miszerint a dallamból fejlődik mintegy a gondolat; Kodály nyomán Szabolcsi Bence megkockáztatja azt a föltevést, hogy „*Arany a jambusversek nagy részét nem jambusnak, hanem magyaros formának rímizálta*”; ez kiegészítő szempont lehet a tagolt idomtéljesség normája egyik szintjének vizsgálatakor. Ideál és reál viszonyának kérdésével kapcsolatban megjegyezhető, hogy az ideál elsőbbségét kiemelve Arany a reált nemcsak a költészet nélkülözhetetlen elemének tartja, amelynek révén „*megszabadul az egyoldalúságtól*”, hanem szereti a kontrasztot a minél „*anyagibb és testibb dolog*” és a benne „*nyilatkozó eszme*” közt; innen költészetének kivételes szenzualizmusa és durvább, alacsonyabb valóságsszférákat is befogadó tágassága A NAGYIDAI CIGÁNYOK-tól A LACIKONYHA nem csak ironikusan értelmezendő ars poeticájáig, amelyik így kezdődik: „*El mnét, finnyás orrú satnya nép!*”

Irodalomtörténet-írásunk mostanában szűkölködik nagyszabású, összefoglaló művekben; a csoportos munkában készült szintézisek eleve heterogén szemléletűek és változó színvonalúak. Előtérbe került az esszé, a részlettanulmány, a műelemzés, s bár készültek műfaj történeti összefoglalások a magyar regényről, emlékirat-irodalomról, a vers- és a drámatörténet különböző korszakairól, a szerzői monográfia lett vagy maradt a tudományág fő műfaja. Dávidházi Péter munkája alig túlbecsülhető kivétel ebben (és nem csak ebben) a mezőnyben. A látszólag szűk témát egyetemesíti, a nemzeti irodalom- és kritikatörténet egy fejezetéből általános érvényű modellt alkot; új szemléletmódot kínál, és új terminológiát dolgoz ki; példát ad tudományos módszerességéből és igényességéből, a múltat a jelen érdekében újraértelmező felelősségből. Az ő monográfiájára is áll, hogy „*közvetve egész világképét: a lételeményre adott teljes választát*” magába foglalja. S akkor sem szerénytelen, amikor „*hunyt mesterünk*” szellemi hagyatékának földolgozása után a tőle akár elszakadó függetlenedés perspektívájára és föladataira utal: „*Vállalnunk kell őt, hogy előbb lázadozhassunk ellene, majd megtérhessünk hozzá,*

s végül a tőle kapott útravalóval a magunk csapásán haladjunk tovább. Akkor majd, egyszer, nekünk is az lehet, ami a századelő ifjú költője számára volt: élő mesterünk.” Bárcsak a proféta szólna belőle.

Csűrös Miklós

KRITIKAPÁLYÁZAT

AZ ÉLET NEM JESIVA

Isaac Bashevis Singer: The Family Moskat
Translated from the Yiddish by A. H. Gross
Penguin Books, 1981. 635 oldal

Érdemes-e 1992-ben egy 1950-ben keletkezett klasszikus családregényről írni, amikor mindenki a posztmodern lázában ég? Be lehet-e bizonyítani, hogy életünk nem teljes Isaac Bashevis Singer THE FAMILY MOSKAT című művének olvasása nélkül?

Többféle válasz lehetséges. Az 1978-ban irodalmi Nobel-díjat nyert szerzőtől eddig három regényt (A SÁTÁN GORAJBAN, 1935, magyarul megjelent 1979; A LUBLINI MÁGUS, 1960, magyarul megjelent 1985; A RABSZOLGA, 1962, magyarul megjelent 1986), két novelláskötetet (HÉT KICSI SUSZTER, 1984, RÖVID PÉNTEK, 1991) és egy önéletrajzot (SZERELEM ÉS SZÁMŰZETÉS, 1991) olvashattunk.

Kinek sok, kinek kevés. Volt kritikus, aki a HÉT KICSI SUSZTER megjelenésekor megjegyezte, hogy neki nem hiányzott a mű. Mások (köztük a szerző) izgatottan kutattak a könyvesboltok polcain egy új Singer-kötet után.

Ezzel a néhány sorral lelepleződünk. Azok közé tartozunk, akik nem tudják kivonni magukat az időközben az örökkévalóságba lépett Mágus bűvköréből. Akiknek eláll a lélegzetük, hogyan képes egy novellába sűríteni az élet teljességét. Akik harmadszori olvasáskor is találnak alkalmat a meghökkenésre, sirásra és tűnődésre A MOSKAT CSALÁD olvasásakor. S minél többször teszük, annál inkább.

Az 1975-ben kiadott THE MANOR (Penguin Books) hátlapján egy kis fekete-fehér fotót láthatunk Singerről. Csikos huzatú fotelben ül, lábát keresztbe teszi, kezében kéziratlapok. Cipője precízen kifényesítve, zoknija kissé ráncos. Átszellemült, sovány öregember. Koponyája világít, tekintete megszólít: – Ír rólam. Amíg lehet.

A MOSKAT CSALÁD-ot a *Jewish Daily Forward* két évig közölte folytatásos regényként, és a WEVD Rádióállomás a regény dramatizált változatát sugározta. A mű jiddis nyelven íródott, A. H. Gross fordította angolra.

Az epikai művek első mondata számunkra mindig hallatlan fontossággal bír. Elindítani és lezárni egy életdarabot, amely a mű világa lesz, a legmerészebb írói aktus. Az expozíciók a mű titkainak megfejtése felé. Az első mondat tömörsége, titokzatossága vagy informatív gazdagsága eldönti az olvasói attitűdöt.

Singer első mondata a MOSKAT-ban eleget tesz az epikai első mondatok követelményeinek; tömör, informatív, figyelemfelkeltő: „*Őt évvel második felesége halála után Reb Meshulam Moskat harmadszor is megnősült.*” (11. o.)

Az idős Meshulam váratlan házasságának lélektani hátterére később derül fény. Reb Meshulam nem akar még megöregedni, beleyugodni a család által rákényszerített agastyánszerepbe. Soha nem volt szokása, hogy bárkivel is megbeszélje dolgait – hét gyermekével a legkevésbé. Vagyonát varsói külvárosi ingatlanok jól időzített megvételével alapozta meg, melyeket a századfordulón, Lengyelország és Varsó gazdasági megélénkülésének idején jó pénzért továbbadott „*Mindig azt tette, ami különösnek tűnt.*” (21. o.) Befektetései látszólag bukásra ítélt vállalkozásokba, melyek Meshulam vétele után hirtelen sikeressé váltak, részvétele a lengyel vasútépítésben, kapcsolatai a bialodrevnai chaszid rabbival, akinek igen kevés követője volt, a gazdag, tekintélyes varsói zsidók közössége számára csodált, irigyelt, de soha be nem fogadott különccé tették Meshulamot.

Kései és a család számára megdöbbentő házasságával Meshulam azt akarja demonstrálni, hogy felesleges még a halálára és az örökségre várni. A karlsbadi fürdőkúra egyetlen ember számára nem végződik meg-

lepetéssel; ez az ember Koppel Berman, Meshulam végrehajtója, titkainak tudója, bizalmasa. Ő az egyetlen, aki érti és megérti a szeretetre képtelen, makacs, túl sokat tudó öregembert. Meshulam ugyanis – a korai kapitalisták szokása szerint – kevés alkalmazottat foglalkoztat, még kevesebbnek enged bepillantást üzleti ügyeibe. Gzhybovska utcai irodájában Koppel Berman az úr – neki engedelmeskedik a kevés alkalmazott. „*Egyszerűen csak »végrehajtóként« volt ismert*” – írja róla. (24. o.)

Mi az oka Meshulam és Koppel különös kettősének? A titok jellemük hasonlóságában rejlik. Egyikük sem tűr beleszólást sem üzleti, sem magánéletébe. Családjuk iránti kötelességeiket teljesítik, de teljesen magányosak. Meshulamot hihetetlenül erős személyisége akadályozza meg, hogy bárkiben is feloldódjon. Koppel titkos vonzalmat érez Meshulam egyik leánya, Leah iránt. Ragaszkodásának ez az egyik rejtett oka, a másik nyilvánvaló. Tekintélyes fizetése mellé bizonyos hatalmat is kap, amelyet érvényesít a Moskat család fölött.

Meshulam tragédiája, hogy túl sokat tud az emberi hitványaságról. Családtagjairól leújtó véleménnyel van: Abram Shapiro, a veje, hitehagyott, élveteg, züllött, a menyei semmirekellők, az unokái tökfek, csak a chanuka-ajándékot lesik. (100. o.)

Meshulam magányát csak növeli Rosa Frumettel kötött házassága. Karlsbadból hazatérve rádöbben, hogy hirtelen döntését megbánta. Mire kellett neki ez az öregedő, ájtatos, fecsegő asszony, akivel ráadásul egy mostohalányt, Adele Landaut is el kellett vennie?

Elhatározza, hogy megmutatja hatalmát a család felett. Unokája, Hadassah nem akar férjhez menni a sadchen és a család által választott vőlegényhez. Meshulam utolsó erejével kikényszeríti a házasságot.

Ez az akarar lendíti tovább a történetet, ugyanis Meshulam jellemének ellenpontja, pendant-ja, a határozatlan, álmodozó Asa Heshel Bannet néhány héttel később érkezik Kis-Tereshpolból Varsóba.

Mintha a fiatal I. B. Singert látnánk leszállni a vonatról. Öltözéke, hajviselete a múltat őrzi, de halántékfürtjét már hátrafésüli. Még hosszú, fekete kabátot visel, bár-

sonykalappal, de zsebében Spinoza ETIKÁ-ja lapul. Még aggódik amiatt, be tudja-e tartani a Torvény parancsolta szertartásokat a megváltozott körülmények között, de megérkezve magának is szokatlan hangon mondja: „Varsó, végre Varsó.” (29. o.)

A híres rabbi, a kis-tereshpoli Dan Katzenellenbogen unokája ajánlólevelet hoz a tekintélyes tudósnak, doktor Jacobinak – a levél átadója, Asa Heshel Bannet tanulni akar.

Tanulni is fog. Csak nem matematikát, filozófiát, mint kezdetben elhatározta Meshulam fogadott leánya, Adele Landau és unokája, Hadassah szenvedésre és szerelemre tanítják a tizenkilenc éves fiatalembert.

Meshulam halála után Asa Heshel lesz a történet főhőse. Körötte és általa hömpölyög a regény a végkifejlet felé.

Meshulam Moskat segítője, rossz szelleme Koppel volt – Asa Heshelé a varsói első napokban megismert Abram Shapiro. Ő kalauzolja a városi életben tapasztalatlan utazót a varsói Infernóban.

Koppel az érzéketlenség és számítás – Abram az érzékiség és a kiszámíthatatlanság. Hihetetlenül sok fájdalmat okoz családjának, de ő is szenved, s mohón veszi el az élettől a jót, kétségbeesetten boldog akar lenni.

Asa Heshel életében mindig a fordulópontokon tűnik fel. Megismerteti őt valakivel, aki a sorsa lesz, szökésre biztat, terveket sző, amelyek soha nem teljesülnek be.

A regény tíz részből, az egyes részek fejezetekből (5–12.) állnak. A cselekmény lineárisan halad előre a századfordulótól az első világháborún keresztül Lengyelország 1939. szeptember elsejei lerohanásáig. A történelmi eseményekkel párhuzamosan a zsidó Lulah esztendei körforgása teszi teljessé a mű belső idejét – az őszi nagyünneptől, a Félelmetes napoktól és az Újévtől a chanukán át purimig.

Különösen eleven, megkapó ezeknek az ünnepeknek az ábrázolása Singer tolla által.

Két epikai ábrázolásmódban emelkedik Singer magaslatokra: a cselekményfolyamba ékelt *tabló*kban, valamint a dramaturgiai szempontból mesterien elhelyezett *levelek*ben és *naplórészletek*ben.

A családregegyben, mint nagyepikai műfajban különös jelentőségűek a csoportké-

pek, a szereplők együttábrázolásának nagyjelenetei, melyek a cselekmény szempontjából is csomópontokat jelentenek.

Az első és utolsó chanuka-est, melyen Meshulam Moskat még ereje teljében mutatkozik új feleségének, Rosa Frumetlnek oldalán, Asa Heshel számára is emlékezetes lesz. Itt ismeri meg Adele Landaut, a tradíciókkal részben szakító gondolkodású fiatal lányt, akit később feleségül vesz.

Köröttük nyűzsög, áramlik, nevet, suttog az egész Moskat család. Fahéjillat száll a levegőben, Meshulam hagyományos chanukai játékokat játszik a gyerekekkel, és megajándékozta családtagjait. Alakjukat Singer néhány vonással vázolja fel, szokásaik, öltözetük, kedvenc ételeik, betegségük segítségével. Singer jellemábrázoló virtuozitása abban rejlik, hogy egy lopva bekapott áizsos sütemény vagy a chanuka-méces lángjánál elsuttogott pletyka is az egész emberről árulkodik.

Sógorok és sógornők kártyáznak, csevegnek, finom porceláncsészék csörrennek össze ezüstkanalakkal.

Meshulam még együtt ünnepli purimot a családdal, de a következő tabló már halála után készül, ugyanazokkal a szereplőkkel. Az idill szertefoszlott, a család széthullik. A Kad-dis még elhangzik, de a sok szív – és a széf – üres.

A *levél* és a *naplórészlet* az elbeszélő bravúros fogása, hogy megszólaltassa a szereplők legrejtettebb énjét, magyarázatot adjon látszólag érthetetlen fordulatokra, segítsen bepilantani az emberi lélek mélységeibe.

A Singer-életmű számos vonzó nőalakja közül kiemelkedik a tragikus sorsú Hadassah. Szépsége szinte predesztinálja a bukásra, betegsége (tüdőbeteg) romantikus asszociációkat ébreszt.

Sorsuk a regény elején összefonódik Asa Heshellel, majd szétválk, második találkozásuk megrázó és hihetetlen.

Hadassah naplójának részleteiből, titkos levelezésükből feltárul előttünk valami, amibe kapaszkodhatunk, de a két ember közötti kapcsolat egésze soha.

Singer látszólag sokat beszél hőseiről, sőt olykor úgy érezzük, túlságosan bőbeszédű, amikor azonban lezárul egy-egy emberi sors

(pl. Meshulam vagy Hadassah halála), rájövünk, hogy alig tudtunk meg valamit róluk.

A levél és a naplórészlet is csapda, amelybe szívesen besétálunk, hisszük, hogy segítséggel jobban megértjük a lélek teljességét, az emberi cselekedetek motivumait; aztán rádőbbenünk, hogy a titok, az Titok. Ami nélkül – hogy jeles mestereket idézzek – nincs művészet.

Feloldásregénynek tekinthetjük-e A MOSKAT CSALÁD-ot? Asa Heshel Bannet szempontjából feltétlenül.

„Néhány héttel Meshulam Moskat Varsóba való visszatérése után egy másik utazó érkezett meg a főváros északi részén levő pályaudvarra. Egy fémkertes, duplazárás fonott bőröndöt cipelve mászott le a harmadosztályú kocsiból. A neve Asa Heshel Bannet volt. Anyái ágon Reb Dan Katzenellenbogen, a kis-tereshpói rabbi unokája. A tanuláshoz egy ajánlólevelet hozott magával dr. Jacobihoz, a varsói Nagyszinagóga titkárához. Zsebében Spinoza Etikájának héber fordítása lapult egy agyonolvasott kiadásban.” (29. o.)

Singer Asa Heshel Bannet alakjában saját alteregóját kelti életre. A személyleírás is csaknem illik az ifjú Singerre, kivéve a fakószöke haját (ő lángoló vörös volt).

Asa Heshel megérkezése a nagyvárosba nem hasonlítható más, sikerre szomjas, határozott elképzelésekkel rendelkező hódítók fellépésére (pl. Julien Sorel, Lucien de Rubempré, Rastignac). Asa Heshel jelleme kialakulatlan, elképzelései határozatlanok. Tanulni szeretne, de maga sem tudja pontosan, hogy mit.

Törékeny testű ifjú, aki a gyermekkorára mint gyermekbetegségek szűnni nem akaró láncolatára emlékszik vissza. Az olvasmányokat viszont szivacsként szippantja fel az agya. Szótár segítségével tanul meg oroszul, németül, lengyelül, a latint pedig a BIBLIA segítségével sajátítja el. Mindent elolvas, ami a keze ügyébe kerül. Tanulmányozza a német irodalmat, Goethét, Schillert, Heinét. A filozófusok közül megismerkedik Kanttal, Hegellel, Spinozával. Matematikával is foglalkozik, újabb és újabb tudományokkal ismerkedik, de tanulmányait sosem fejezi be. A zsidó hagyományok által megszabott életvezetés, esetleg rabbiság nem felel meg elképzelései-

nek. Kérdések halmozódnak benne, amelyekre egyedül nem talál választ.

Sokáig gondolkodik, elhagyja-e szülővárosát. Érzi, hogy szellemi fejlődése megrekedt, egzisztenciálisan ellehetetlenült. Mennie kell. Vivódása azért meddő, mert nincs előtte határozott cél, amit Varsóban meg szeretne valósítani. Csak azért indul el, mert maradni nem képes.

Határozatlanság, sodródás jellemzi magatartását az új környezetben, Varsóban is. Életének későbbi, sorsfordító eseményeit a véletlen sodorja elé, sokszor Abram Shapiro személyén keresztül.

Asa Heshel ajánlólevelét készül átadni Jacobi professzornak, amikor a vakvéletlen összehozza Abram Shapiróval. Félénk, határozatlan hősünk sorsa ezzel a sodró egyéniségű, életszerető Abram kezébe kerül, aki lendületesen vezeti a Moskat ház – a végzet – felé.

Abram Shapiro műve az is, hogy a tradicionális hosszú, fekete kabátot, bársonykalapot, a chaszid zsidók jellegzetes öltözkéjét leparancsolja Asa Heshelről. Jelképes ez az átalakulás. Nem ő akar átöltözni, nem ő akar találkozni Adeval és Hadassával, a szándékoknak és vágyaknak inkább tárgya, mint irányítója. Igazán nem akar semmit. Lebeg, lehunyt szemmel fekszik az ágyán szűk albérleti szobájában, s átéli, ami történik vele. Filozofikus alkat, mintegy kívülről szemléli önmagát, tűnődik életének eseményein, szerelmem, válásaim, az átélt világháborún. Onnan visszatérve sem érezzük, hogy személyisége döntő változón ment volna át. Emberi kapcsolatai változatlanul bizonytalanok, valójában senkihez sem ragaszkodik, sem két feleségéhez, sem gyermekeihez, sem új szerelméhez, Barbarához. A fájdalom és a magányosság olyan erővel sugárzik belőle, hogy minden emberi kapcsolatot megmérgez körülötte. Egyre keserűbb, megközelíthetlenebb.

A hosszú érlelődési folyamat mehökkentő eredményt hoz. Asa Heshel megtörte a törvényt, a zsidó tradíciókat. Hosszú évekre megfeledezett vallása parancsairól, kivonult a családi kötelékekből. S ez az Asa Heshel 1939 őszén úgy dönt, hogy nem menekül el Varsóból, hanem kislánya és családja mellett marad.

Döntése az előbb részletezett érlelődési folyamat eredménye. Morális válságait megélve és feldolgozva vergődik egyre magasabbra az isteni létrán. Az utolsó lökést ebben a folyamatban Hadassah halála jelenti. Asa Heshel megérti az isteni üzenetet, vándorlása véget ér. Visszatér a kiindulóponthoz, mint Calman Jacobi, a THE MANOR főhőse.

I. B. Singer A MOSKAT CSALÁD című regényének olvasása közben átélhetjük a műalkotás teljességének élményét.

Ez a totalitásélmény semmivel sem kisebb, mint a világirodalom más híres családregegyemél. Hozzájárul ehhez a cselekmény szereteágazó bonyolultsága, a szereplők mesteri jellemzése, a háttérül szolgáló Lengyelország atmoszférájának hiteles érzékeltetése, az egész mű sodró epikai lendülete.

A dolgozat elején feltejt kérdésre tehát csak így válaszolhatunk: érdemes.

Ujvárosi Emese

EGY KELETLENGYEL EMIGRÁNS A „SZTYEPPEI HELLÁSZ”-RÓL

Jerzy Stempowski: W dolinie Dniestru i inne eseje ukraińskie; Listy o Ukrainie (A Dnyeszter völgyében és más ukrainai esszék; Levelek Ukrajnáról)
Összeállította Andrzej Stanisław Kowalczyk
LNB, Warszawa, 1992. 349 oldal

Jerzy Stempowski (1894–1969), a XX. századi lengyel esszéisztika kiemelkedő alakja még ismeretlen Magyarországon. Ukrainai gyermekévei és varsói középiskolai tanulmányai után Krakkóban filozófiát, Münchenben orvostudományokat, Genfben, Zürichben és Bernben filozófiát és irodalomtörténetet hallgatott. Az antik és a keresztény történetfilozófiáról írta disszertációját. Bár műveltségesezménye az antikvitáson alapult, igen tájékozott volt a közgazdaságtanban és a modern társadalomtudományokban is.

A két világháború között kétetben is meg-

jelentek irodalomtörténeti tanulmányai, ezek tematikailag igen sokszínűek, a XIX. századi lengyel vigjáték, Dosztojevszkij lengyel regényalakjai (és a szerző lengyelutálata) mellett nagy figyelmet szentel a kortárs lengyel és külföldi avantgárd irányzatoknak.

Szűkebb és tágabb hazáját több fokozatban veszíti el. Mint varsói középiskolás diák, szabadkőműves apja útmutatásait követve egyforma ellenszenvvel figyeli az orosz dominanciával megalkuvó konformizmust és az erősödő nemzeti eufóriát. Az új Lengyelország is csalódást hoz számára, nemcsak a keleti területek elvesztése miatt, hanem azért is, mert nem tud felnőni a különböző kultúrák egyenjogúságára épülő Jagello-eszményhez. Ijesztő történelmi-politikai folyamatok indulnak meg, melyeknek végpontján Stempowski egy homogén etnikumú, elszigetelt Piast-Lengyelországot lát. De két évtizeddel később ezt az országot is örökre el kell hagynia.

1939 szeptemberében Magyarországra menekül, kórházba kerül, majd egy felső-tiszai fogadóban tölti a telet. 1940 tavaszán Budapestre utazik, aztán megy tovább, Jugoszlávián és Olaszországon át Svájcba. A londoni emigráns kormány svájci képviselője, a párizsi *Kultura* című lengyel folyóirat állandó munkatársa. Útinaplója és LA TERRE BERNOISE (1954) című műve mellett életében már csak egy kötet válogatás jelenik meg tőle ESSZÉK KASSZANDRÁNAK (1961) címmel.

Stempowski egy igen bonyolult szellemi alakzat képviselője, melynek megértéséhez a mai Magyarországon használatos kategóriák nem nyújtanak segítséget. A tételes vallástól távol álló konzervatív liberális, függetlenségpárti, de bizalmatlan minden állami képződ-ménnyel szemben, mert minden állam valamiféle általa létrehozott propagandisztikus látszatvilágban véli felfedezni cselekvési terét. A függetlenség kivívásának útját pedig – más emigránscsoportoktól eltérően – nem a Moszkvával a szomszéd népek rovására történő egyezkedésben, hanem a lengyel-ukrán-belorusz-litván érdekegyeztetésben látja, melynek alapfeltétele, hogy Lengyelország mondjon le az esetleges hegemoniátorekvésekről és a messianisztikus elképzelésekről. Meggyőződéses antikommunista, aki azonban nem keleti despotizmust, hanem a nyugat-európai nemzetállamokban elvégzett